

ЗА ПОЛЗАТА ОТ ПРОФЕСИОНАЛНО ОРИЕНТИРАНЕ НА ДЕЦАТА И ЮНОШИТЕ

Едно от най-важните задължения, които родителите и обществото имат към децата, е да ги подготвят за тяхната трудова реализация - да им помогнат да станат достатъчно компетентни и предприемчиви, за да се преборят за своето място на трудовия пазар, което - за зло, а може би за добро - съвсем не им е гарантирано.

Значението на работата в живота на човека

В едно изследване, проведено в САЩ през 1978 г. 71% от анкетираните отговорили, че биха продължили да работят, дори ако имаха достатъчно пари, за да живеят в комфорт до края на живота си, защото работата им дава чувството, че са свързани с по-широка общност, че има какво да правят, че имат цел в живота, защото без работата животът им би бил безсмислен.

Чрез труда ние задоволяваме свои жизненоважни потребности. Той е не само основният и най-често единствен източник на доходи, но ни дава още усещане за сигурност, възможност да общуваме с повече хора, да използваме и развиваме своите способности и компетентност, да се справяме с различни задачи, да се чувстваме полезни и да получаваме одобрението и признанието на другите.

Работата подрежда и запълва деня ни, затова, ако останем без нея, настъпва дезорганизация на собственото време, занемаряване и намаляване на личната ни ефективност. Невъзможността да работим води към бедност и социална изолация. В резултат от загубата на всички онези възможности, които работата дава на човека, при безработните се наблюдава общо увеличение на психичните и физическите и оплаквания.

Изисквания към професионалната квалификация и трудовото поведение в съвременното общество

През последните години в областта на трудовата заетост в България настъпиха и продължават да се извършват много дълбоки промени. Това се дължи не само на прехода от планова към пазарна икономика, но и на глобалните процеси, които протичат в световен мащаб.

За нашата страна безработицата е сравнително ново явление. То дойде на мястото на дългогодишна, централизирана осигурена за всички и задължителна трудова заетост, която доведе до пасивно поведение на работещите и занижени изисквания към квалификацията, и качеството на труда. А намирането на работа в условията на безработица и остра конкуренция изисква не само подходяща квалификация, но и съвсем различни нагласи и умения: готовност за смяна на професията и овладяване на нови компетентности, умения за ефективно планиране и постигане на своите цели, за успешно себепредставяне и взаимодействие с други хора.

Непрекъснатото и все по-интензивно развитие на технологиите дава силно отражение върху съдържанието на човешкия труд. Някои професии изчезват напълно, при други съществено се променят извършваните дейности, появяват се и съвсем нови професии.

През последните години се наблюдава спад в индустриалната заетост в голям мащаб. За сметка на това заетостта в услугите, науката и образованието се увеличава. Т.е., в целия свят се извършва преливане на работна ръка от производството към услугите, науката и образованието.

Формите и организацията на работа също се променят под влияние на развитието на техниката и технологиите. Има тенденции към пренасяне на работните места в дома и към създаване на изцяло мобилни работни места (за офис-номади), отпадане на закостенелите йерархични структури и формиране на временни екипи - които могат да живеят дори и в различни краища на света - за всеки нов проект.

В България преходът към пазарно стопанство е свързан с намаляване на броя на работещите в големи организации и увеличаване на работещите в малки предприятия, включително семейни и еднолични фирми. Появяват се и нови трудови роли: работодател – предприемач, самонаето лице.

В резултат от всичко това, значително се променят изискванията, които пазарът на труда поставя пред професионалното образование. Доскоро получаването на професионална квалификация ставаше еднократно за целия трудов живот на човека. През първата половина на 20 век професионалните знания са остарявали за около 20-30 години - колкото е продължителността на един трудов живот. При тези условия е било валидно правилото “обучение за целия живот”. Днес професионалните знания остаряват средно за 5 години, като в някои области (напр. информационните и комуникационните технологии) това става още по-бързо. В съчетание с голямата нестабилност на пазара на труда и преминаването на работна ръка от едни отрасли в други, това води до честа смяна не само на работното място, но също на дейностите и дори на професията в рамките на един трудов живот. Вече образованието, получено в училище и в университета не е достатъчно, за да бъде човек конкурентноспособен на пазара на труда. Сега се осъществява “непрекъснато обучение през целия живот”, защото дори да не се налага смяна на професията, професионалните знания и умения трябва непрекъснато да се актуализират и обновяват. Обучението само по отделни професии не е достатъчно, а се изискват и придобиват все по-голямо значение, така наречените “ключови компетентности” (залегнали в Европейската референтна рамка): умения за общуване на роден език и на чужди езици, математическа компетентност и основни знания в областта на природните науки и технологиите, дигитална компетентност, умения за учене, обществени и граждански компетентности, инициативност и предприемачество, културна осъзнатост и творчество.

В този процес на продължаващо през целия живот обучение, отговорността и инициативата все повече се изместват от държавата и образователните институции към отделния човек. Това изисква изграждане на положителни нагласи към новото и неизвестното, готовност за посрещане на промените като нещо закономерно и дори като желано предизвикателство, а не като заплаха.

В заключение, трудът става все по-висококвалифициран и възможностите за намиране на работа от хората без специалност и без основни умения – все по-ограничени. Образованието се очертава като една от основните линии за социално разслоение в обществото – наблюдава се все по-задълбочаваща се пропаст между висококвалифицираните и високоплатени специалисти и неквалифицирания нископлатен обслужващ персонал. Тъй като квалификацията е един от най-важните критерии за набиране на персонал, липсата на подходящо и достатъчно образование обрича човек да бъде цял живот клиент на социалните служби или да работи в неформалния сектор без законова и социална защита.

Задачи на професионалното развитие в училищна възраст

Подготовката за работа не се свежда само до избора на професионално училище или университет. Затова не е достатъчно да мислим за трудовото бъдеще на юношата само при завършване на основното и на средното образование.

Професионалното развитие на детето започва от най-ранна възраст и продължава през целия училищен период - с нещата, на които родителите го учат, с решението им дали да

го дадат на детска градина и каква да бъде тя, дали да учи английски, балет, пиано, дали да спортува, с избора и завършването на всяко от учебните заведения, с решението до кое образователно ниво да стигне.

Не по-малко важна част от подготовката за трудова кариера е изграждането на трудовите ценности, онези нагласи и умения, които помагат или пречат на човека да открива и развива способностите си, да придобива нови знания и да извлича максимална полза от тях, да планира целенасочено и разумно своя жизнен път, да постига успешно целите си.

Т.е., каквото и да правим ние и нашите родители, училището, обществото – съзнателно или не, удачно или не – още от раждането си и през целия си живот се подготвяме за повече или по-малко успешна трудова кариера или за изпадане от трудовия свят. Но възрастта до 18 години, като период, който е специално предназначен за подготовка на младия човек за житейския му път, има изключително голямо значение и за неговата професионална подготовка. Така че пропуснатото в тази възраст много трудно може да бъде наваксано по-късно.

Ролята на професионалното ориентиране

Изборът на професия е едно от най-важните решения в живота на всеки човек, което има много значими последици не само за самия него, но и за неговото семейство, а, в известна степен, и за цялото общество. Наблюденията показват обаче, че в повечето случаи този избор се оказва несполучлив. Според едно проведено в САЩ през 1987 г. изследване 80% от хората смятат, че са направили грешен професионален избор, 50% са неудовлетворени от своята работа.

А последиците от извършването на неподходяща работа могат да бъдат много неприятни, както за самия изпълнител (от липса на интерес и неудовлетвореност до преживяване на неуспехи и понижено самочувствие, които могат да доведат и до по-тежки психични и здравословни проблеми), така и за много други свързани с него хора (работодатели, ръководители, колеги, подчинени, партньори, клиенти – материални щети и загуби от некачествена работа, организационни проблеми, конфликти).

Добрият професионален избор трябва да отговаря едновременно на способностите и предпочитанията на индивида, и на изискванията и възможностите на пазара на труда. За това е необходимо, от една страна, задълбочено себепознание (познаване на собствените заложби, знания, умения, личностови особености; интереси, желания, ценности), а от друга – много добра информираност за реалните възможности за обучение и работа (какви различни професии съществуват и какви качества са необходими за извършването им, какви са изискванията по отношение на квалификацията, доколко търсена е една или друга професия, какви са перспективите в развитието ѝ) Т.е., за да направи добър избор, човек трябва да има много обширни и актуални познания по психология, професионална психодиагностика, образователна система и учебни заведения, професии, трудови отношения, трудови пазари – нещо непосилно за неспециалист.

При решаването на тази отговорна и сложна задача, хората – особено в детска и юношеска възраст - най-често действат хаотично и се намират под влиянието на много различни фактори: семейство, приятели, учители, социална среда, мода, материални възможности. Така че, изборът на професия обикновено е не съзнателно взето и сериозно обосновано решение, а компромис между различни желания и въздействия.

Целта на професионалното ориентиране, поставено на научна основа и извършвано от специалисти, е да помогне на детето/юношата и неговите родители да направят добър професионален избор, който да отговаря едновременно на способностите и желанията на детето, на наличните ресурси, на изискванията на пазара и перспективите за намиране на работа.

Технология на професионалното ориентиране

Професионалното ориентиране може да се извършва под различна форма:

- индивидуално с детето/юношата;
- с детето/юношата и неговото семейство;
- с група от деца/юноши

Основни дейности на професионалното ориентиране:

- *Информирание*: предоставяне на значима и актуална информация за вземане на решения в образователен и професионален план; насочване към източници за допълнителна информация; съдействие за обработване и използване на информацията;
- *Оценяване*: използване на психологически тестове и игрови методи за установяване и оценка на професионално значимите качества, интересите, предпочитанията, ценностите на детето/юношата, факторите на неговото обкръжение;
- *Съветване*: даване на предложения и препоръки на децата/юношите и техните родители относно избора на учебно заведение и професия;
- *Консултиране*: разработване съвместно с клиентите на програма за професионално и кариерно развитие на детето/юношата и оказване на подкрепа при осъществяването на програмата;
- *Тренинг за умения*: развиване на умения за себеизследване, планиране на професионалното развитие, себепредставяне и себеутвърждаване, общуване, ефективно учене.

Професионалното ориентиране като средство за превенция на училищния неуспех, отсъствията, отпадането от училище, противообществените прояви на децата и юношите

При непрекъснато нарастващите изисквания, които пазарът на труда поставя към квалификацията на работещите, в условията на висока безработица, много деца отпадат от училище, броят на отсъствията е голям. Особено тежко е положението при ромите. Получава се противоречие между увеличаващите се изисквания към търсещите работа и намаляващата мотивация за учене.

Причините за отпадане от училище са различни, безспорно финансовият фактор има голямо значение. Съгласно изследване на ПРООН от 2003 г., 1/5 от родителите роми не пращат децата си на училище, поради липса на подходящо облекло.

Но друга важна причина е, че - особено в основното и общообразователното средно училище - учениците много трудно могат да направят връзка между това, което трябва да учат и бъдещата им работа, техните доходи, социален статус, самочувствие. В повечето случаи децата и юношите не могат да осъзнаят каква е практическата полза от заучаването на огромни количества информация, от дългите часове и години, прекарани в учебната стая.

Един сериозен проблем на българската образователна система е недобрата връзка с потребностите на икономиката от работна ръка с определена квалификация. А също и ниската степен на практическа подготовка за работа. Но това е проблем не само на българското, а на образованието изобщо, защото образователната система е инертна и консервативна, а съвременната трудова сфера – особено в страните в преход – се променя много динамично.

Обучението е най-ефективно, когато отговаря на реалната социална ситуация на детето/юношата и е свързано с ролята, които му предстои да изпълнява в бъдеще. Човек възприема и запомня само това, от което има нужда. Чрез осъзнаване на конкретната полза от образованието лично за тях, връзката му с реалността и с тяхната житейска съдба учениците се ангажират много повече в процеса на обучение. Така мотивацията за учене е много по-висока, отколкото при използване на принудителни мерки за задържане в училище.

Красимира Комнева, психолог, специалист по професионално консултиране
Фондация за гражданско образование "МОСТ България"